

Török Endre

A KATASZTROFÁLIS OKOSSÁG*

Abban a feltevésben, hogy az ember mértéke az ember, a történelem pedig az emberiség akarata, az elburjánzó, hideg, civilizált okosság az ember mértéke szerint gondolja maga alá hajtani a történelmet, holott a történelem több is, meg kevesebb is, mint az ember. Több, mert nélküle az ember nem élhetne szabadságával, és kevesebb, mert az egyén sorsa csak részben kapcsolódik a történelemhez. Egyébként is a mérték csak egy véglegesség lehet, az ember pedig nem végleges lény. Fejlődő teremtmény, bár ez a fejlődés legalábbis különös. Tudományával a fizikai térben folyvást terjeszkedik, anyagi céljait tekintve viszont a lelke szerint fokozatosan feladja önmagát. A hideg ész előtt a lét egészére nyitott forró értelem visszavonulni látszik, miközben éppen ez a szellemi jegy diktálná vezérlő elvként a személynek, hogy a világ szenvedőleges tapasztalásán keresztül (*intellectus possibilis*) egy feltétlenségre vonatkoztassa magát, enélkül ugyanis nem tartozik sehová, legkevésbé önmagához mint egyedüliséghez.

E bensőséges értelem válsága mindinkább kiütöközik a föld lakhatatlanságának közérzetében. E közérzet végül is az ember eltévesztett öntudatának következménye, aki ismereteit egy öncélú szabadság téveszméje által, az erőszak következtén, az élet helyett egyre nyíltabban a halál szolgálatába állítja. A dolgok rendjét, ha egyáltalán lehet valóságos rendről beszélni, legfőképp a civilizált létesítmények rendszerével tartja fenn, amely felkelti az élet feletti rendelkezés képzetét; mégis, a sarokba szorított ember mintha épp e létesítmények áldozatává válnék. A kapott, élő környezet ellenében a saját okosságától vezérelt külön környezettől hiába várja ugyanis szabadsága jóváhagyását. Ellenkezőleg: a téboly vesz rajta erőt, amennyiben – mint Blondel írja – „minden örültség a környezettel való szakítás eredménye”. A hatalmassága tudatában természeti környezetét provokáló ember: csapdába került ember.

* Forrás → *Vigília* (Budapest), 1985/7 (50. évf.), p. 582–584.

Egy ökológiai válság eshetőségét felidézve éppenséggel a szabadsága ellen dolgozik.

Amíg a humanizmus boldogtalan embere annyit látott csak a történelemből, hogy az erőszak egy kollektív manipuláció következménye valamely eszme nevében, amint ezt a második világháborúig a népiirtások esetében még feltételezte, tulajdonképpen el is gondolhatta történelmét. De ez az elgondolás ma már csak képzelgés. Bárki, aki azt hiszi, hogy a tapasztalat helytáll a történelem előtt, és hogy abból, ami látszik e pillanatban, kivehető, mi fog történni a következő pillanatban, egy üres racionalizmus foglya. Korunk történelme növekvő mértékben rejtőzködő történelem, még ha a tények mögül időnként kibukik is a takart valóság, többek között az összeesküvések járványa által, amely az utóbbi évtizedekben világtörténelemmé fejlődött. A titkos történelem, amely valamiképpen persze mindig létezett, úgy tetszik, mintha irányított események soraként önálló elterveltséggel bírna, de ez káprázat csupán. A titkos történelem a világgazdaság sok tekintetben illegitim jellegéből következik. Struktúrájában ugyanis a kölcsönös egyenlőtlenségek miatt jószérivel nincs semmi, amit ne a törvénytelenések árnyéka kísérne, természetesen nem büntetőjogi, hanem erkölcsi értelemben. A történelem inkognitója tehát egy nála is szövevényesebb titoknak, a világgazdaság inkognitójának van alávetve. E közös inkognitó pedig világneurózisba fut, az ember a legyőzetés érzésével küzd egy megnevezhetetlen erő elleni harcban. A létesítmények erőszakából kifolyólag az élet rejtett szövetkezések és kihívások folyamatát mutatja. Legfeljebb ha töredékeiben átlátható, egészében követhetetlen. Szervezettsége ellenére önkényes, és mennél szervezettebb, annál önkényesebb. Az érvényesség képébe öltözik, mintha megfelelné valamely hirdetett értéknek, de jobbra nincs erkölcsé és hitele, ezért az illegitim jelleg áthatja az intézményességbe vont személy gesztusait is, sokszor anélkül, hogy tudna róla, vagy akár csak sejtené. Bár az ember roppant erőfeszítéseket tesz, hogy megtanulja, mégsem képes a rábízottság értelmében hazájává tenni világát, holott a föld fennmaradásának érdeke ellene szól minden külön érdeknek, már csak azért is, mert minden külön érdek önmagát teszi kockára. Korunk vétke, az élet lefokozása mindenesetre az elhúzódó „pozitív eszmével” társul, amelyhez az ész oly makacsul ragaszkodik abban a reményben, hogy a tudomány vallása végül is ki fogja vezetni az embert léte labirintusából. De a tudomány csak viszonylagos és nem végső erő: „a mérhetetle-

nül gazdag, állandóan megújuló természettel szemben az ember, bármennyire előrehalad is a tudományos megismerésben, megmarad csodálkozó gyermeknek, és folyton el kell készülnie újabb meglepetésekre. – Így látjuk önmagunkat egész életünkben. Magasabb hatalomnak alávetve, melynek lényegét az egzakt tudományok felől sohasem fogjuk tudni megragadni, amelyről azonban, ha kicsit is utánagondolunk, nem lehet nem tudomást venni. Az értelmes ember számára, akinek nemcsak tudományos, hanem metafizikai érdeklődése is van, csak kétféle hozzáállás lehetséges, amelyekből választhat: vagy félelem és ellenséges ellenállás, vagy alázat és bizalommal telt odaadás.” (Max Planck)

„Alázat és bizalommal telt odaadás” híján tudományával a technikai fejlődés szerzőjeként, de személyében megrendülve áll előttünk jelenleg a civilizáció embere. Önhittség és kétely ellentétében hanyódik, nem tudván mire vélni, hogy tetteit, melyekben a kor esze hat, nem, vagy csak részben igazolja közérzete. A létesítmények követelésének alávetve az egyén legtöbbször ugyanis „vagy csak azt akarja, amit mások tesznek, vagy csak azt, amit mások akarnak”, miközben egy személyes belső hang némelykor, főként élete kríziseiben, azt sugallja, hogy talán másképp kellene lennie, a végső vonatkozást keresve. A valóság hiányától szenved, amely szellemi baj és a hiábavalóság érzéséből fakad, tanácstalanságból a dolgok értelmével szemben. „Ha fel akarjuk tární az egzisztenciális üresség okait, akkor kétféle okkal magyarázhatjuk: az ösztön és a hagyomány elvesztésével. Az állattal ellentétben az embernek nem mondják meg az ösztönei, hogy mit *kell* tenni; a mai embernek nem mondják meg a hagyományok, hogy mit *köteles* tenni; és úgy tűnik, hogy gyakran nem is tudja már, hogy mit *akar* tenni. Annál inkább arra törekszik, hogy vagy csak azt akarja, amit mások tesznek, vagy csak azt, amit mások akarnak. Az első esetben konformizmussal van dolgunk, az utóbbiban totalitarizmussal.” (Viktor E. Frankl)

A személy, mint szellemiség hullása, drámai folyamat: az ember mintha törvényen kívül került volna. A feltáruuló világban nincs biztos érték, amit kockázat nélkül követhetne. Pedig azóta, hogy európai kultúráról beszélünk, nagyjából az ipari forradalom áttöréséig, mindig volt magasabb viszonyítása

a hiteles egyénnek, volt transzcendens támasztéka és ezzel a létében valamilyes eligazodása is. Ez az eligazodás megszűnt; a tények zűrzavarában az ember védtelenül áll önmaga előtt. Bűnösként is, áldozatként is szorongattatása elérte vagy rövidesen el fogja érni a tűrés határt. Feltételezhetjük, hogy *ennek* a civilizációnak a végére, mondjuk a vég közelébe jutottunk, legkivált az önállósult ész hibájából, amennyiben ez az ész elveszteni látszik az ellenőrzést saját tette, a technikától előzőnlött élet felett. De az emberiség sorsa nem a technikai civilizáció sorsa. Az ember beletartozik az univerzumot átható egyetemes rendbe, amely ellen szabadságánál fogva fellázadhat ugyan, csak éppen kitörni nem képes belőle. Ha pedig nem képes kitörni, mégis belül van a törvényen, hogy az legyen, *aki*: a beleírt forró értelem által üdvösségre hívott lény, még ha katasztrófális okossága az univerzális rend ellen irányítja is, hogy maga teremtsen törvényt magának, mintha az lenne a valószínű törvény. Csakhogy ez az eszes, önelvűségre hangolt akarat lealázza az embert: a testvériség törvénye helyett láthatólag mindinkább a gyilkosok törvényét állítja. A katasztrófális okosság, önmagát kiadva, kiadja a bűn oktalanságát, feltámasztva egyben az oktalanságtól való megszabadulás – mint végleges cél – igazságát. Ezért a modern világ roppanásai, minden bizonnyal, a szabadságában eltévedt ember elé hozzák ismét a magasabb elvhez – benső érdeke szerint – a folyamodást, tekintve, hogy nincsen hely, ahová különben folyamodják. Ez a fordulat nemcsak és nem is elsősorban tőle függ ugyan, de fensőbb jóindulatból a forró értelem szava révén menekvés-ként fenn van tartva számára. Az ember bűnéből, jobban, mint valaha, a lelke ínsége kiált, márpedig ott, ahol elburjánzott a bűn, túlrad a kegyelem (Róm 5,20), amely mindig „elég”, még a legnagyobb elesettségben is, mert akkor tör elő hatalma (2Kor 12,9).